

1981 / 1
ára: 12 ft

MÚZSAK

Múzeumi
Magazin

PAREIDOLUM

Amikor Max Ernst 1922-ben Párizsba utazott, hogy találkozzon a francia szürrealistákkal, magával vitte Prinzhorn az elmebetegek képzőművészeti alkotásait elemző könyvét. Rajta kívül elsősorban Klee és Dubuffet gyümölcsöztették még munkájukban az elmebeteg-rajzokból levont tanulságokat. A freudi pszichoanalízis nyomdokain járó Breton pedig a különféle katonai idegklinikákban szerzett megfigyelései segítségével kész műnysanyagot keresett, vagy egyenesen kész művet látott a lélek spontán megnyilatkozásaiban. Malraux Képzelteteli múzeumában a népművészet, a naiv festészet, a gyermekek és a természeti népek alkotásai mellett az elmebetegek művészete is helyet kapott. A tudománynak a művészetbe történő fokozatos beszűrődését jelző, elmentmondásos folyamat részeként ma már szinte állandó kapcsolat van a figyelmüket elsősorban a lelki, tudattalan valóságra irányító művészek és a pszichoanalitikus kezelés során spontán módon vagy terápiás céllal létrejövő alkotások között.

A századfordulón Európában egyszerre több klinika kezdte gyűjteni ezeket a rajzokat tudományos alapoossággal. Jelenleg az egyik legnagyobb európai gyűjtemény a Pécsi Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmeklinikáján található. Az ötvenes években Martyn Ferenc tanácsai alapján Jakab Irén könyvben dolgozta fel az akkor mintegy kétezer darabot számláló rajz- és festményanyagot. Ennek ellenére a téma Magyarországon a mai napig főként csak szakmai körökben keltett visszhangot. Most azonban a gyűjteményből mintegy 160 festmény és rajz dr. Jádi Ferenc válogatásában Pszichorealizmus címmel vándorkiállítás formájában járja az országot.

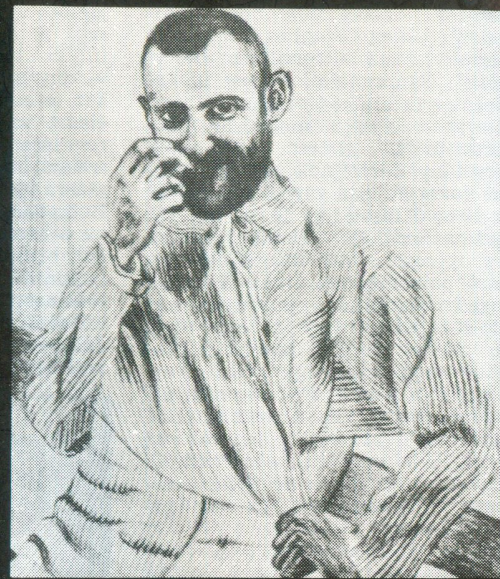
A művek alkalmat adnak az elmebeteg-rajzok (újabb elnevezésük szerint pareidolumok) és a XX. századi művészeti irányzatok, az úgynevezett „magas művészet” alkotásainak összevetésére. A betegek által ábrázolt témák nem ölelik fel a képzőművészet teljes motívumkincsét, rajzaikon mégis jelentős „többlettel” találkozunk a képzőművészeti képtartalmakkal szemben, ami éppen az elmebetegség következtében kialakult bizarr, szimbolikus jellegű ábrázolásban nyilvánul meg. Ugyanakkor a rajzoknak gyakran nyilvánvaló tartalmuktól eltérő, rejtett értelmük is van. A szimbolikus jellegű alkotások a kórrajzok segítségével nélkül általában csak akkor értelmezhetők, ha készítőjük elárulja jelentésüket. A betegek nem mindig hajlandók magyarázni a rajzokat, illetve a magyarázat gyakran olyan különös, hogy nem vezet közelebb a megértéshez. Feltehetően azért választják elsősorban a rajz- és festménybeli kifejezést, mert a szim-

bolikának itt kínálkozik a legtöbb lehetősége, s itt valósulhat meg a legkézenfekvőbbben a gondolkodásbeli képsűrítés.

A rajzok nem osztályozhatók stílustörténeti szempontok vagy keletkezési helyük szerint; a hasonlóság sokkal feltűnőbb az azonos betegséggel kezelt rajzai között. Egy beteg különböző időben készült rajzait összehasonlítva jól megfigyelhetők a betegség lefolyásának különböző állomásai és az alkalmazott kezelés hatásai. A rajzokat az egységes kompozíciós elv hiánya jellemzi; a képalkotás tudatossága gyakran a személyiség szétesésével, a gondolkodás felbomlásával együtt vesz el. De éppen az intellektuális ellenőrzés csökkenése vezet a szokatlan és a művészethez viszonyítva „többletként” ható összeállításokhoz. A képzőművészetben iskolázatlan betegek rajzait a technikai módszerek, a formaalkotás, a szín- és fényhatások sajátos alkalmazása, továbbá a mozgások, az arányok; a mélység és a tér torz vagy teljesen hiányzó ábrázolása különbözteti meg más művészek alkotásaitól.

Ezek a jellemvonások az elmebetegek rajzait elsősorban a szürrealista alkotásokkal rokonítják, de újabban számos modern irányzat is (body art, mobil art) a pszichopatológiai alkotások felé fordul. A válságba került művészi életpályák, a szürrealista mozgalom és a nyomában járó újabb művészeti irányzatok sajátos módon abban a korszakban jelentek meg, amikor világszerte rendkívül megnövekedett a lelki megbetegedések száma. Az emberi értékekbe vetett hit megrendült, s a válság reakciójaként a művészet új elődök, új kifejezési lehetőségek után kutatott, s szabadságának megőrzése érdekében egyre nagyobb mértékben engedte érvényre jutni a tudat legapróbb rezdüléseit is kifejező belső valóságot. Az ilyen törekvéseket lényegük szerint a kor kollektív pszichikuma és a társadalom karakterét meghatározó termelési viszonyok tükröződéseként lehet értékelni. A külső, formai hasonlóságokon túl azonban azt az alapvető különbséget is látni kell, ami elválasztja egymástól az elmebeteg-rajzokat és a képzőművészet alkotásait.

Amikor a művész át lép a láthatatlanba és betör a megfoghatatlan dolgok közé, nyílt mélység fölé ér, ahol ismeretlen hatalmak leselkednek rá. Atjut egy másik valóságba, de vissza is kell jönnie onnan. A művészek vissza tudnak térni a kiindulópontba, az elmebetegek viszont állandóan a másik világban élnek, alig van kapcsolatuk a valósággal. Tudományos nyelven szólva a művészi teremtés „ellenőrzött regresszió”, az elmebetegek tevékenysége viszont „nem ellenőrzött regresszió”

alapszik. Ezért mondanak csödöt a művészi teljesítményt pszichikai zavarokkal magyarázó nézetek (például az elmebaj és a zseni közötti szoros korreláció tana), vagy a megszokottól eltérőt azonnal dilettánsnak bélyegző értelmezési kísérletek. Elég itt emlékeztetni Csontváry példájára, akiről klinikai alapállásból mondtak művei befogadását évtizedekre megakadályozó elhamarkodott esztétikai ítéletet.

Életpályák sora példázza tehetség és személyiség, sors és küldetés meghasonlását, ennek a kétarcú létnek a sajátos kifejeződését. Gondoljunk Vajda Lajos utolsó szénrajzaira, amelyek létformáló akaratának utolsó erőfeszítései voltak, hogy megszólítsa korát és szembeszegüljön a tragikummal: relatív térértelmezésű, a világegyetemről kiszakadt, csonka, kétségbeesett, magukra maradt figurái az intellektus ellenőrzését megőrizve azt a deformálódási folyamatot tükrözik, ahogy az ember fokozatosan kivetkezik emberi mivoltából.

Nehéz tehát meghúzni azt a határt, melynek innenső oldalán még a szellemi biztonság uralkodik, és amelyen túl már rombolóvá válik a képzelet. A klasszikus műalkotás tudatformáló erővel rendelkezik, öntörvényű formavilágot teremt, szellemi mozgásában tüllendül a kuriozitás szintjén; a rend és a forma építőköveivel architektúrát hoz létre. Az újfajta értelmezés viszont, amely szerint a műalkotás a lehetőségeiben és nem a megvalósításában van, elfogadhatja velünk azt az álláspontot, hogy végsősoron az elmebetegek rajzai (továbbá a gyermekek, a naivok, a természeti népek alkotásai) is esztétikai tartalmat hordoznak, ha az a nézőben is megvalósul.

Szembenézésre készítenek ezek a rajzok, mert felhívják a figyelmet arra, hogy nemcsak az egyén

lehet beteg, hanem a körülmények is, amelyek között az ember él. Az elmebetegségek nem magyarázhatók mindig kielégítően kóros elváltozással, melynek következtében a személyiség nem volt képes a szükséges alkalmazkodásra. Társadalmi, történeti szempontból az elmebetegek pszichikai helyzete a beteg társadalmi körülményekre és a jövőben kívánatos fejlődésre is utalhat.

1970. szeptemberében a klosterneuburgi elmeklinika tizenégy, régóta kezelt betegének alkotásából kiállítás nyílt Bécsben, Leo Navratil rendezésében. A megnyitóra az alkotókat és azok hozzátartozóit is meghívták, s jelentős nyilvánosságot biztosítottak az eseménynek, a készítőik nevével ellátott grafikákat pedig megvehették az érdeklődők. A képeket itt tudatosan nem a jelentős rajzkészségű betegek alkotásaiból válogatták, mivel a kiállítás azt kívánta vizsgálni, hogy a művészi teljesítmény befogadása szempontjából valóban közömbös-e, hogy a mű alkotója beteg vagy egészséges, s hogy a művészileg képzetlen betegek munkáját is elismerik-e képzőművészeti alkotásként. Ez a kérdés azonban már túlvezet a pszichiátria és a művészet határain, mivel megválaszolása jórészt a betegek társadalmában betöltött

helyétől függ. Míg az orvostudomány nyelvhasználatára szerint a rehabilitáció főleg a beteg munkaképességének visszaállítására irányul, a pszichiátriában ehhez a páciensek társadalmi jogainak, becsületének visszaszerzése is hozzátartozik. Ezért is érdemes figyelni az elmebeteg-alkotások első magyarországi bemutatójára: tudományos, művészeti célkitűzésén túlmutatva egyben tiltakozást fejez ki az elmebetegeket megbélyegző, kizáró megkülönböztetés ellen, s a társadalmat előképezíti arra, hogy fokozatosan visszafogadja őket.

TUSKÉS GÁBOR